

Research Paper

Rhetoric and tautology in speech, reluctance and refusal in execution: Analysis of the status of the culture sector in development program laws

Reza Masoumirad^{1*}

Received: Sep. 24, 2025; Accepted: Apr. 12, 2026

ABSTRACT

This article has evaluated the cultural provisions of development program laws in terms of legislative and planning criteria. For this purpose, first, thematic analysis of cultural policies and materials was used to measure their compliance, and then their evaluation and pathology were used by referring to experts. In this study, a model was designed and used to evaluate legislative texts and documents, and with its help, the cultural provisions of the five-year development plans, including the fourth, fifth, and sixth development plans, as well as the law on permanent provisions of development plans, were analyzed, and their weaknesses and shortcomings were examined in terms of legislative and planning criteria. For this purpose, 30 cultural planning and policymaking experts were consulted, and in two stages. The main results of this study were the formal compliance of 67 percent of cultural provisions of development programs with general superior policies and the lower than average compliance (54 percent) of cultural provisions with legislative criteria. Also, the percentage of realization of these provisions was evaluated as about 30 percent in total, which was 30 percent for the sixth program and about 37 percent for the fourth program. The reasons for this can be attributed to the tautology and repetition of cultural policies in development laws in an impractical and vague manner, lack of realism, and changes in the cultural discourse of the implementers after the approval of development laws, resulting in their failure to be realized in practice and implementation.

Keywords: culture, development, 1404 vision of Iran, cultural programs, development plan laws

---

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran

✉ Masoumirad@guilan.ac.ir

* Corresponding author

INTRODUCTION

In the thinking of the elite, culture is synonymous with the highest human ideas and virtues, and the concept of development also means excellence, progress, material and spiritual improvement, and stepping on the path of no return towards happiness and dignity. Despite such naivety and perfectionism at the epistemological level, what is planned in practice for culture on the one hand and for development on the other has a very low status and status that ultimately resembles neither culture nor development. The purpose of this article is to examine the part called culture in the legislative documents of development programs. On the one hand, these documents are in conflict with what culture is - both in its lofty and popular status - and more than being culture, they are the announcement of orders and decrees for the implementation of the discursive procedures desired by the government and a means of attracting and allocating public budget resources in order to continue the daily activities and actions of government and public executive institutions.

In order to present a picture of this gap and gap between the epistemological level and the operational dimension, this article first provides a definition of culture and then development and the interdependence of the two, and then analyzes the themes of what is included in the development legislative documents for culture. The themes extracted by a group of elites are subjected to internal and external criticism and their ability to realize cultural virtues and perfections or contribute to the dynamism and growth of public culture is evaluated. This evaluation determines to what extent the contents of development laws in the cultural sector pursue the cultural values and expectations of society and to what extent they pursue the interests of executive bodies that have a very small role and contribution to the cultural excellence of society.

PURPOSE

In this study, a model was designed and used to evaluate legislative texts and documents, and with its help, the cultural provisions of the five-year development plans, including the fourth, fifth, and sixth development plans, as well as the law on permanent provisions of development plans, were analyzed, and their weaknesses and shortcomings were examined in terms of legislative and planning criteria.

METHODS

For this purpose, 30 cultural planning and policymaking experts were consulted, and in two stages, the cultural provisions of the development plans were subjected to a pathological evaluation. In the first stage, the main axes and themes of the development plan laws in the culture sector were extracted, and 16 criteria and 6 composite indicators were used to evaluate the legislative provisions of the development plans, and in the second stage, all the cultural provisions of the

development plans in the perspective period (the fourth plan, the fifth plan, the sixth plan, and the law on permanent provisions of development plans) were evaluated using a questionnaire.

FINDINGS

The findings of the research in the thematic analysis section of development laws in the culture section show that these laws have a pragmatic and instrumental view of culture and see culture as a means of persuading society to accompany the government in advancing development programs, measures, and plans. The final theoretical proposition that can be extracted for all cultural provisions and materials of development programs is “using the capacity of culture to explain and promote the discourse of the Islamic Revolution, the Islamic-Iranian lifestyle, and culture-building for economic prosperity and social vitality.” The results and findings of this study even confirm the failure to achieve a large part of the goals of these decrees and decrees, which, in addition to wasting resources, have no effect other than deepening the gap between the cultural values of society (both elite- and popular-oriented values) and the cultural actions and programs of the executive bodies.

According to the research findings, the degree of compliance of cultural provisions of development programs with general policies and superior documents during the perspective period was evaluated as 3.8 (about 63 percent), the degree of compliance of cultural provisions of development programs in the perspective period with the criteria of scientific, expert and rationality was evaluated as 3.4 (about 57 percent), the clarity, uninterpretability and literary and legal strength of cultural provisions of development programs in the perspective period was evaluated as 2.4 (about 40 percent), the feasibility of realization or realizability of cultural provisions was evaluated as 2.6 (43 percent), the social acceptability and participatory nature of cultural provisions of development programs was evaluated as 2.5 (42 percent), and the monitorability of cultural provisions of development programs, which is one of the most important criteria of a legal provision, was evaluated as 1.7 (about 28 percent). The combined sum of the above six indicators and criteria was calculated to have an average of 2.7 (45 percent). This shows that, in general, from the perspective of planning experts, the cultural provisions of development programs met programming and legislative criteria by about 45 percent, which is less than the average.

CONCLUSION

The main results of this study were the formal compliance of 76 percent of the cultural provisions of development programs with their general superior policies and the compliance of cultural provisions with legislative criteria below the average (45 percent). Also, the percentage of realization of these provisions was assessed to

Iranian Cultural Research

Abstract

be about 30 percent in total, which was about 32 percent for the Sixth Plan and about 26 percent for the Fourth Plan. The reasons for this can be the repetition of cultural policies in the laws of development programs but their failure to realize them in practice and implementation or at least adherence to one third of these policies and programs in practice and implementation. The main reasons for this gap can be the lack of realism of development laws in the cultural sector on the one hand, and the change in the cultural discourse of government executives due to the change of governments after the approval and notification of the program laws, on the other.

NOVELTY

The most important aspect of the research innovation is the focus on the effectiveness and evaluation of the achievement of the goals of the cultural sector of development programs in Iran and the reasons for their failure to be realized based on planning and budgeting criteria and indicators.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of interest declared by the authors.

FUNDING

This Article received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

BIBLIOGRAPHY

- Abrishamirad, M. A., & Asadi Ojagh, N. (2022). The most important reasons for the non-enforceability of laws in the Iranian legal system. *Knowledge of Public Law*, 11(35), 119-144.
- Afshari, A., Tavassoli Roknabadi, M., & Sharifi, S. (2019). Identifying political obstacles to achieving cultural policy goals in the Islamic Republic of Iran. *Transcendental Politics*, 7(26), 309-331. doi: 10.22034/sm.2019.37740 [In Persian]
- Aghasizadeh, F., & Gholami Netaj Amiri, S. (2019). *Seventy Years of Planning in Iran: Damages and Challenges*. Tehran, Iran: Program and Budget Organization, Development and Foresight Research Center. [In Persian]
- Akbari, M. A. (2002). Experiences of cultural planning in Iran 1357-1320. *General Culture Council*, -(33), 0-0.
- Ansari, B. (2019). Principles and techniques of legislation, drafting plans and bills, revising and compiling laws. Tehran, Iran: Dādgozar Publications. [In Persian]
- Bagheri Miyab, S., & Bagheri, M. R. (2012). Requirements for the alignment of policy-making and executive institutions in the process of cultural policy-making on modesty and hijab. *Quarterly Journal of Cultural Research of Iran*, 5(3), 31-45. doi: 10.7508/ijcr.2012.19.002 [In Persian]
- Belfiore, E. (2004). Auditing culture: The subsidised cultural sector in the New Public Management. *International Journal of Cultural Policy*, 10(2), 183–202. doi:10.1080/10286630042000255808
- Bourdieu, Pierre (2011), *Distinction: A Social Critique of Taste Judgments* (H. Chavoshian, Trans.). Tehran, Iran: Thalath Publications. [In Persian]
- Gray, C. (2007). Commodification and Instrumentality in Cultural Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 13(2), 203–215. doi:10.1080/10286630701342899
- Jalali Mousavi, A., & Sedighi, A. (2023). *Review of the Seventh Development Plan Bill: Capital Asset Acquisition Plans*, Research Center of the Islamic Consultative Assembly, Study Report, Report Serial Number, 19203. [In Persian]
- Javaheri, F., & Jalali, S. (2020). Contradictions of Cultural Policymaking in Iran, Proposing a Study Model. *Quarterly Journal of Culture and Communication Studies*, 22(53), 201-222. doi:10.22083/jccs.2020.206939.2948 [In Persian]
- Johnson, L. (1999), *Critics of Culture: From Matthew Arlund to Raymond Williams* (Z. Movahed, Trans.). Tehran, Iran: Tarh Now. [In Persian]
- Kamali, Y. (2023), Identifying and ranking the challenges of evaluating development policies in Iran (Five-year development plan). *Journal of Parliament and Strategy*, 115, 91-125. [In Persian]

Iranian Cultural Research

Abstract

- Kuper, A. (2004). *The Social Science Encyclopedia*. London: Routledge.
- Masoumirad, R., & Mahjor, H. (2025). Evaluation of Macro cultural policies of development programs in the 1404 vision period. *Journal of Strategic Studies of Culture*, 5(2), 9-36. doi:10.22083/scsj.2024.479994.1219
- Matland, R. E. (1995). Synthesizing the Implementation Literature: The Ambiguity-Conflict Model of Policy Implementation. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 5(2), 145-174. doi:10.1093/oxfordjournals.jpart.a037242
- Miller, T., & Yúdice, G. (2002). *Cultural policy*. SAGE Publications Ltd, doi:10.4135/9781446217207
- Mohanetfar, Y. (2004). Factors Affecting Current Government Expenditures in Iran (1959-2001). *Macroeconomics Research Letter*, 4(15), 79-108. [In Persian]
- Moradi-Barlian, M., & Tangestani, M. G. (2023). Legal requirements for ensuring the effective implementation of development plan laws in Iran; Case study of the Sixth Development Plan Law (Lessons for the Seventh Development Plan Law). *Parliament and Strategy*, 3(115), 59-90. doi:10.22034/mr.2022.5425.5178
- Mostafavi, S. M. H. (2017), A review of the national development plans with an emphasis on the sixth plan and compare them with benchmark indexes related to Islamic economics. *Mieaoi*, 6 (3), 83-103.
- Persson, M., & Sundell, A. (2025). Ideological bias in policy implementation: public opinion and policy outcomes in 43 democracies. *West European Politics*, 1-15. doi:10.1080/01402382.2025.2548607
- Royer, L. C., & Naghsh Tabrizi, H. (1973), *Recommendations on concept, philosophy and organization in order to carry out fundamental reforms*. Tehran, Iran: Program and Budget Organization. [In Persian]
- Sabbar, S., & Khiyaban, S. H. Z. (2023). Algorithms of Displacement: Emotional and Rhetorical Responses to AI-Driven Job Loss in Digital Public Discourse. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*, 3(4), 1324-1331. doi:10.62225/2583049X.2023.3.4.5012
- Salehi Amiri, S. R. (2011). Requirements for optimal cultural planning. *Barg-e-Farhang*, 23, 88-97.
- Salehi Amiri, S. R., & Azimi Dolatabadi, A. (2007) *Basics of policy making and cultural planning*, Tehran, Iran: Strategic Research Center. [In Persian]
- Seidman, S. (2007). *The Conflict of Opinions in Sociology* (H. Jalili, Trans.). Tehran, Iran: Ney. [In Persian]
- Siros, D., Saburinia, M. A., & Marzi Alamdari, G. (2011). Law Approach Challenges: Law Validity and Law Reliability. *Legal Research*, 10(19), 205-216.

- Sorkhedhi, F., & Ashtari Mehrjerdi, A. (2022). Pathology of production and productive economic culture in development programs in line with the formulation of the Seventh Development Program. *Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 15(1), 31-65. doi:10.22035/isih.2023.4615.4561
- The General Policies of the Fourth Program (2003). Available at: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=37764> [In Persian]
- The General policies of the legislative system (2018). Available at: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=43578> [In Persian]
- The Law of the fifth five-year development plan.(2010) Available at: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196> [In Persian].
- The Law of the fourth five-year development plan. (2004) Available at: https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/94202 [In Persian]
- The Law of the sixth five-year development plan. (2017) Available at: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547> [In Persian]
- The Law on Permanent Provisions of Development Programs.(2017) Available at: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014070> [In Persian]
- Thrasbi, D. (2018) *Economy and Culture* (K. Farhadi, Trans.). Tehran, Iran: Ney. [In Persian]

Iranian Cultural Research

Abstract

مقاله پژوهشی

همان‌گویی و لفاظی در گفتار، اکراه و امتناع در اجرا؛ تحلیل وضعیت بخش فرهنگ در قوانین برنامه‌های توسعه

رضا معصومی‌راد*

دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۲؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۳

چکیده

مقاله حاضر، احکام فرهنگی قوانین برنامه‌های توسعه را به‌لحاظ معیارهای تقنینی و برنامه‌ریزی، ارزیابی کرده است. در این راستا، ابتدا از روش تحلیل مضمون سیاست‌ها و مواد فرهنگی به‌منظور سنجش هماهنگی آن‌ها و سپس، ارزیابی و آسیب‌شناسی آن‌ها با مراجعه به کارشناسان، استفاده شد. در این پژوهش، الگویی برای ارزیابی متون و اسناد تقنینی طراحی، و به‌کمک آن، احکام فرهنگی برنامه‌های پنج‌ساله توسعه (شامل برنامه‌های چهارم، پنجم، و ششم توسعه و نیز قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه) تجزیه و تحلیل شد و ضعف‌ها و کاستی‌های آن‌ها به‌لحاظ معیارهای تقنینی و برنامه‌ریزی بررسی شد. به این منظور، به ۳۰ نفر از کارشناسان برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری فرهنگی مراجعه و احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه در دو مرحله توسط آنان ارزیابی آسیب‌شناسانه شد. از نتایج اصلی این مطالعه، انطباق صوری ۶۷ درصدی احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه با سیاست‌های کلی فرادستی و انطباق کمتر از میانگین (۵۴ درصد) این احکام با معیارهای قانون‌گذاری بوده است. درصد تحقق‌پذیری این احکام نیز در مجموع حدود ۳۰ درصد ارزیابی شد که برای برنامه ششم، ۳۰ درصد و برنامه چهارم حدود ۳۷ بوده است که از دلایل آن می‌توان به همان‌گویی و تکرار سیاست‌های فرهنگی در قوانین توسعه به‌گونه‌ای غیرعملیاتی و مبهم، واقع‌گرایانه نبودن، تغییر گفتمان فرهنگی مجریان پس از تصویب قوانین توسعه، و در نتیجه، عدم تحقق آن‌ها در عمل و اجرا اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، توسعه، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، برنامه‌های فرهنگی، قوانین برنامه‌های توسعه

۱. استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، ایران

Masoumirad@guilan.ac.ir ✉

* نویسنده مسئول

۱. مقدمه و بیان مسئله

برنامه‌ریزی به زبان ساده، به این معناست که اولویت‌بندی و گزینشی در بین اهداف، آمال، و خواسته‌های گوناگون انجام شود تا از منابع و امکانات در اختیار برای رسیدن به آن‌ها استفاده شود و حرکت از شرایط موجود به وضعیت مطلوب در بازه زمانی مشخصی، انجام شود. روشن است که چنین برنامه‌ای باید هم مقصد را به روشنی نشان دهد و هم چگونگی رسیدن به آن را؛ از این رو، یک برنامه باید برنامه‌ای عملیاتی و تحقق‌پذیر باشد. تحقق‌پذیری یک برنامه، خود مستلزم ویژگی‌هایی مانند علمی بودن، شفاف بودن، کارشناسی شده، واقع‌بینانه بودن، کمی بودن، عینی بودن، نظارت‌پذیر بودن و ... است. با وجود این اصول بدیهی، متأسفانه بسیاری از احکام، مفاد، و مواد قوانین برنامه‌های توسعه پنج‌ساله در کشور، فاقد این ویژگی‌هاست؛ به گونه‌ای که سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری برای رفع این عیب و نقص ابلاغ شدند و از نهادهای تقنینی و اجرایی کشور خواسته شد تا در وضع قوانین، به اصول و معیارهای آن، ابتدای لازم صورت گیرد.

این مسئله در حوزه برنامه‌ریزی فرهنگی به مراتب با چالش بیشتری روبه‌رو است؛ زیرا، از یک سو میزان ابهام و تفسیرپذیری سیاست‌های فرهنگی بیشتر است و از سوی دیگر، تدوین شاخص‌های کمی عملکردی برای این حوزه دشوارتر است. اگر برنامه‌ریزی را مداخلات هدفمند، آگاهانه و سنجیده انسانی در مسیر حوادث و فرایندها بدانیم - اعم از اینکه نتیجه آن ممکن است موفقیت‌آمیز باشد یا نه - بر این اساس، برنامه‌ریزی فرهنگی را نیز می‌توان کوشش آگاهانه، سنجیده، و سازمان‌یافته دولت برای ایجاد تغییر در وضع موجود و دستیابی به اهداف مطلوب در حوزه‌های مختلف فرهنگی دانست (صالحی امیری و عظیمی، ۱۳۸۷، ۸۵، به نقل از: اکبری، ۱۳۸۱، ۱۴). این در حالی است که چنین برنامه‌ای تاکنون در بخش فرهنگ، نه تدوین شده و نه به اجرا درآمده است. مسئله اساسی مورد بررسی در پژوهش حاضر، ارزیابی و آسیب‌شناسی مواد و احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه به لحاظ معیارهای برنامه‌ریزی است تا از این راه، بخشی از دلایل عدم تحقق اهداف این برنامه‌ها در متن قوانین مصوب، جست‌وجو و تبیین شود.

اینکه «آیا سیاست‌های کلی با قوانین برنامه‌های توسعه در بخش فرهنگ همسویی و هماهنگی دارند یا خیر؟»؛ «آیا اصول و معیارهای قانون‌گذاری و برنامه‌نویسی در تدوین و تصویب این برنامه‌ها رعایت شده یا خیر و اگر رعایت نشده در کدام بندها و کدام معیارها بوده است؟» و نیز «میزان تحقق احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه و دلایل عدم تحقق احتمالی آن‌ها کدامند؟».

۲. پیشینه پژوهش

در سطح دولت‌ها و نظام‌های سیاسی، برنامه‌ریزی در مقابل دیدگاه کلاسیک‌ها در اقتصاد و بر پایه این مفروضه مطرح شد که دولت باید با اتخاذ برخی تصمیمات و وضع مقررات و نیز مداخلات، زمینه تحقق عدالت و توزیع و تخصیص بهینه منابع و درآمدهای ناشی از رشد و توسعه اقتصادی را فراهم کند و با اصل و مبنا قرار دادن یک رشته اصول و ارزش‌ها، بر مسیر و جهت حرکت جامعه اثر بگذارد؛ از این رو، برنامه‌ریزی، بیش از پیش بر عقلانیت و تدبیر استوار است و بر نهادینه شدن فرایندها و رویه‌های عقلانی در اداره امور تأکید دارد. به بیان روشن‌تر، هنگامی که منابع در اختیار، محدود است و گزینه‌های پرشماری هم برای انتخاب وجود دارد که لازم است منابع به آن‌ها تخصیص یابند، ضرورت تعیین اولویت‌ها و تخصیص سنجیده منابع به این اولویت‌ها و سپس، نظارت بر مصرف دقیق و کارآمد و دستیابی به نتیجه مطلوب، مطرح می‌شود.

به منظور تدوین برنامه‌های کارا و اثربخش و مدیریت مطلوب هزینه‌های عمومی و منابع، لازم است نظارت دقیق و جامعی بر همه مراحل برنامه‌ها انجام شود و نقاط قوت و ضعف و آسیب‌ها و معضلات و نیز موانع تحقق اهداف شناسایی شود و همچنین، زمینه سنجش عملکرد مدیران و متولیان اجرای برنامه فراهم شود. این کار، مستلزم ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌هاست که به رغم پرشمار بودن پژوهش‌ها در زمینه ارزیابی سیاست‌های عمومی از دهه ۱۹۶۰ در سطح جهان و نهادینه شدن فرایند ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌های عمومی، هنوز یک سنت قوی مطالعاتی در راستای ارزیابی

سیاست در ایران، شکل نگرفته است (کمالی، ۱۴۰۲). نویسندگان و صاحب‌نظران مختلف، دربارهٔ ویژگی‌های قانون، معیارهای متفاوتی را ذکر کرده‌اند.

متألهان مذهبی بر الهی بودن قوانین تأکید می‌کنند و اندیشمندان سکولار بر اجتماعی بودن قواعد و هماهنگی آن با نیازها و خواسته‌های اکثریت مردم و نیز بر متضمن عدالت بودن آن‌ها ابرام می‌ورزند. برخی نیز بر اخلاقی بودن و عدالت‌محور بودن به‌گونه‌ای هم‌زمان اصرار دارند. برخی از اندیشمندان با الهام‌گیری از قواعد نشانه‌شناسی، زبان‌شناسی، و تحلیل گفتار، به ابعادی چون انسجام و سازگاری درونی، عقلانی بودن، هماهنگی، پایداری، سازگاری بیرونی، مشروعیت، و... اشاره می‌کنند. در تقسیم‌بندی دیگری، ویژگی‌های قانون به دو بخش ذاتی و عرضی تفکیک شده است. از این دیدگاه، «ویژگی‌های ذاتی، حداقل‌های یک قانون هستند که اساساً هر قانونی باید آن‌ها را داشته باشد. در این فهرست می‌توان ویژگی‌های الزام‌آور بودن، عام بودن، امری بودن، علنی بودن، معطوف بودن به آینده، واضح بودن، قطعیت داشتن، و مصوب مراجع صلاحیت‌دار بودن را یافت. ویژگی‌های عرضی، بخش انعطاف‌پذیر یک قانون را تشکیل می‌دهند و اگر قانونی، بخشی از آن‌ها را دارا نباشد، هنوز می‌توان آن را قانون نامید. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه، بازتاب نظر اکثریت، تأمین منفعت عمومی، تطابق با اخلاقیات، معطوف بودن به عدالت، استمرار، کارآمدی، عملی بودن و پیشرو بودن» (سیروس و همکاران، ۱۳۹۰، ۲۰۸).

افزون‌براین، یکی از مهم‌ترین معیارهایی که باید در تدوین برنامه‌های میان‌مدت توسعه رعایت شود، هماهنگی آن‌ها با سیاست‌های فرادستی و برنامه‌های بلندمدت است. این درحالی است که تصریح شده است در برخی از اسناد تقنینی و قوانین کشور به اندازه کافی به سیاست‌های کلی مصرح در برنامه‌های توسعه (در تقنین و اجرا) توجه نشده است^۱. همچنین، دربارهٔ لزوم انطباق قوانین با سیاست‌های کلی، سیاست‌های

۱. در ابلاغیهٔ سیاست‌های کلی برنامهٔ چهارم توسعه تصریح شده است: «تأکید بر این معنا، بدین علت ضرورت می‌یابد که برخی از سیاست‌های کلی مصرح در برنامهٔ سوم از توجه کافی در تقنین و اجرا برخوردار نگشت» (سیاست‌های کلی برنامهٔ چهارم توسعه کشور).

کلی نظام قانون‌گذاری^۱، در سال ۱۳۹۷ ابلاغ شد و در آن بر رعایت برخی اصول در نظام تقنینی کشور تأکید شده و همچنین، برخی از اصلاحات و تغییرات را در مجموعه قوانین گذشته مطالبه کرده است. به‌طور مشخص، بندهای نهم، پانزدهم، و شانزدهم این سیاست‌ها بر رعایت اصول قانون‌گذاری و قانون‌نویسی و تعیین سازوکار برای انطباق لوایح و طرح‌های قانونی با توجه به معیارهایی همچون: قابل اجرا بودن قانون و سنجش‌پذیر بودن اجرای آن، معطوف بودن به نیازهای واقعی، شفافیت و عدم ابهام، استحکام در ادبیات و اصطلاحات حقوقی، ابتنا بر نظرات کارشناسی و ارزیابی تأثیر اجرای قانون با نگاه بلندمدت و ملی، انسجام قوانین و عدم تغییر یا اصلاح ضمنی آن‌ها، جلب مشارکت بیشینه مردم، ذی‌نفعان و نهادهای قانونی مردم‌نهاد تخصصی و صنفی در فرایند قانون‌گذاری، عدالت محوری در قوانین و پرهیز از تبعیض ناروا، عمومی بودن قانون و شمول و جامعیت آن و تاحدامکان پرهیز از استثناهای قانونی، تعیین اولویت‌های قانون‌گذاری با محوریت: گره‌گشایی از امور اجرایی کشور، اصول اجراننده قانون اساسی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی نظام، و... تأکید کرده که در تدوین الگوی ارزیابی برنامه‌های توسعه در پژوهش حاضر به‌کار رفته است.

در ایران از سال‌های دهه ۱۳۳۰، سازمان برنامه‌بودجه، وظیفه تدوین برنامه و رسالت‌های مهمی در زمینه تهیه بودجه، تأمین مالی و نظارت بر طرح‌های عمرانی، نظارت بر کار ذی‌حسابان، سرشماری و نقشه‌برداری، و... را که از جمله الزامات برنامه‌ریزی بود، به‌عهده گرفت (رویر^۲، ۱۹۷۳، ۲). افزون‌براین، ماده ۴ و ۵ قانون این سازمان، مصوب سال ۱۳۵۱، نیز بر وظایف این سازمان در تهیه برنامه‌های عمرانی و برنامه‌های درازمدت، میان‌مدت، و کوتاه‌مدت تصریح کرده است (قانون برنامه‌بودجه، ۱۳۵۱)؛ ازاین‌رو، فلسفه پیدایش سازمان برنامه‌بودجه در کشور را می‌توان اجرای یک رشته طرح‌های عمرانی دانست که زیرساخت‌های لازم برای توسعه کشور به‌وسیله آن‌ها

۱. سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری، پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری به نشانی:

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=43578>

فراهم می‌شود. اجرای این طرح‌ها به منابع مالی نیاز داشت و از این‌رو، سازمان برنامه‌بودجه وظیفه می‌یافت تا امکانات نهادی لازم را برای طراحی، اولویت‌بندی، مکان‌یابی، تأمین مالی، و اجرا و نظارت بر اجرای این طرح‌ها فراهم کند. به‌همین دلیل، برنامه‌های توسعه پیش از انقلاب با عنوان «برنامه‌های عمرانی» تهیه و اجرا می‌شدند. اما چندی بعد، به‌دلیل فراوانی درآمدهای نفتی، حدود مداخلات دولت در حوزه‌های دیگر گسترش یافت و ساختارهای اداری جدیدی شکل گرفت که با جذب بودجه‌های جاری، امکان پیشبرد اهداف دولت را در بخش‌های دیگر عمومی، اجتماعی، نظامی، سیاسی، و فرهنگی به‌دست آوردند. در نتیجه، برنامه‌های عمرانی، تنها به اجرای پروژه‌های فنی و مهندسی و ساخت زیربنایها و طرح‌های عمرانی محدود نشد؛ بلکه بخش مهمی از آن به فعالیت‌های جاری دستگاه‌های دولتی — که روزه‌روز متنوع‌تر و گسترده‌تر می‌شدند — اختصاص یافت. با توجه به لزوم رعایت الزامات ویژه برنامه‌ریزی فرهنگی، تدوین احکام در این بخش، شرایط خاصی را می‌طلبد که با بخش‌های دیگر، متفاوت و متمایز است؛ بنابراین، بر مبنای اصول سیاست‌های فرهنگی نظام و تعریف ارائه‌شده از فرهنگ، برای برنامه‌ریزی فرهنگی مطلوب بایستی به ویژگی‌های خاص این نوع برنامه‌ریزی نیز توجه داشت (صالحی امیری، ۱۳۹۰).

برنامه‌ریزی فرهنگی، از یک‌سو بر تعریف محدود از فرهنگ استوار است و از سوی دیگر، انتخابی است و تنها به برخی از متغیرهای راهبردی در سطح بالایی جامعه توجه دارد. این نوع برنامه، باید با توجه به تنوع فرهنگی (به‌عنوان زمینه‌ساز خلاقیت در تولید آثار فرهنگی و هنری)، محدودیت منابع و امکانات، و همچنین، مشکلات، اولویت‌گذاری‌های لازم را داشته باشد. بی‌تردید، چنین برنامه‌ای بر پایه اجماع و نوعی توافق رسمی و اتفاق نظر میان مسئولان و متولیان امور شکل می‌گیرد تا کارشناسان و بخش اجرایی نیز مصمم به اجرای آن باشند. برای تحقق اهداف فرهنگی، باید میان رهبران سیاسی و برنامه‌ریزان، به‌لحاظ نظری، اجماع وجود داشته باشد و پیوسته میان آن‌ها تبادل نظر انجام شود. چنانچه عوامل سازمانی — اعم از کارشناسانی که برنامه را تهیه

می‌کنند و کارشناسانی که آن را اجرا می‌کنند اشتیاق یا مهارت لازم برای اجرا فراهم نباشد، برنامه با شکست روبه‌رو می‌شود. افزون‌براین، تجربه برنامه‌ریزی فرهنگی در جهان نشان می‌دهد که سه نوع رویکرد گوناگون به فرهنگ را می‌توان از هم متمایز کرد:

الف) رویکرد ابزاری به فرهنگ: فرهنگ را ابزاری برای دستیابی به اهداف سیاسی از پیش تعریف‌شده (اغلب اقتصادی یا اجتماعی) می‌داند. در اینجا، مشخص کردن جزئیات، نقش بنیادینی دارد؛ زیرا، فرهنگ به‌خودی‌خود هدف نیست و اهمیتی ندارد و تنها به‌عنوان وسیله‌ای برای رسیدن اهداف بخش‌های دیگر مورد توجه است؛ به‌عنوان مثال، از فرهنگ و هنر برای حمایت از سیاست‌های رشد اقتصادی، افزایش تمایل به پس‌انداز و سرمایه‌گذاری، یا حمایت از سیاست‌های تجاری و صنعتی استفاده می‌شود. برای نمونه، توبی میلر و جورج یودیس^۱، در کتاب «سیاست فرهنگی» (۲۰۰۲) به «چرخش فرهنگی» در سیاست‌های عمومی و «ابزاری شدن فرهنگ» اشاره کرده‌اند. آن‌ها استدلال می‌کنند که فرهنگ، بیش از آنکه به‌سبب ارزش ذاتی‌اش حمایت شود، به ابزاری برای پیشبرد اهداف اقتصادی (مانند گردشگری و بازآفرینی شهری) و اجتماعی (مانند انسجام اجتماعی و درمان مسائل اجتماعی) تبدیل شده است؛

ب) رویکرد مستقل و خودبنیاد: در این رویکرد بر ارزش ذاتی فرهنگ و آزادی هنری تأکید می‌شود و برداشت آن از فرهنگ، مبتنی بر استقلال آن و تقدم قائل شدن برای نخبگان و اصحاب فرهنگ است. در این رویکرد، هرگونه دخالت و سیاست‌گذاری فرهنگی باید معطوف به حمایت و صیانت از فرهنگ ناب و والا باشد. یکی از نمونه‌های آشکار این نوع نگاه به فرهنگ، دیدگاه‌های متیو آرنولد^۲ است که نگاهی زیبایی‌شناختی و نخبه‌گرایانه به فرهنگ و اصحاب فرهنگ دارد. وی بر این نظر است که دولت و فرهنگ باید با ضعف‌های دموکراسی مقابله کنند و تضمین بدهند که دموکراسی، تنها حکومت توده‌ها نیست. دولت و فرهنگ باید توده‌ها را به سوی انسانیت سوق دهند (جانسون، ۱۳۷۸، ۳۲)؛

1. Miller & Yúdice
2. Matthew Arnold

ج) رویکرد تلفیقی-انتقادی: در این رویکرد بر رابطه متقابل و به هم پیوسته سیاست و فرهنگ و آشکارسازی تأثیر سیاست‌های فرهنگی بر تداوم نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها تأکید می‌شود. به‌ویژه پژوهش‌های استوارت هال^۱ در مکتب بیرمنگام بر این نوع نگاه به فرهنگ تأکید دارد. هال، به‌عنوان اندیشمندی پیشگام در عرصه مطالعات فرهنگی، رویکرد نوینی در این حوزه ایجاد کرد و مطالعات فرهنگی نخبه‌گرایانه را به سوی جامعه‌شناسی فرهنگی و انتقادی سوق داد (سیدمن، ۱۳۸۶). پیر بوردیو^۲ نیز با اینکه به‌طور مستقیم یک سیاست‌گذار فرهنگی نبود، اما با طرح مفاهیم «میدان فرهنگی»، «عادت‌واره»، و «سرمایه فرهنگی» در کتاب «تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی»، بنیان نظری‌ای را برای تحلیل انتقادی سیاست فرهنگی فراهم کرد و نشان داد که چگونه سیاست‌های فرهنگی می‌توانند به بازتولید نابرابری‌های اجتماعی بینجامند (بوردیو، ۱۳۹۰).

دیوید تراسبی^۳، چارچوبی برای درک ارتباط بین ابعاد فرهنگی و اقتصادی توسعه ارائه می‌دهد و بر نقش «سرمایه فرهنگی» به‌عنوان موتور توسعه پایدار و نقش و رابطه متقابل اقتصاد و فرهنگ تأکید کرده و توجه دولت‌ها و سیاست‌گذاران در سطح بین‌المللی، به فرهنگ و اهداف توسعه فرهنگی برای پیشبرد اهداف اقتصادی، را تبیین و به‌ویژه به جای دادن فرهنگ در مرکز توسعه، تأکید بر هویت‌های فرهنگی و وسعت بخشیدن به آن‌ها، گسترش مشارکت فرهنگی، و حمایت از همکاری‌های فرهنگی بین‌المللی اشاره می‌کند (تراسبی، ۱۳۹۷، ۱۷۸).

به‌طور خلاصه، ویژگی‌های برنامه‌ریزی فرهنگی مطلوب را می‌توان به‌شرح زیر برشمرد:

۱. انعطاف‌پذیر باشد و باتوجه به شرایط زمانی و مکانی و خرده‌فرهنگی گوناگون، قابلیت انطباق داشته باشد؛

۲. انضمامی، عینی، واقع‌گرایانه، و تجربی باشد و تنها بر اهداف، آرمان‌ها، و

مفاهیم انتزاعی تأکید نداشته باشد، بلکه واقعیت‌های جامعه را نیز در نظر داشته باشد؛

1. Stuart Hall
2. Pierre Bourdieu
3. David Throsby

۳. برنامه‌ای راهبردی با تأکید بر محورها و مسائل اساسی باشد نه برنامه‌ای جامع بدون اولویت‌بندی مسائل و محورها؛

۴. مبتنی بر اجماع و وفاق جمعی نخبگانی و تهییج‌کننده جامعه و در نتیجه، جلب و جذب‌کننده مشارکت آن‌ها باشد؛

۵. گذشته‌نگر و آینده‌گرا باشد؛ یعنی ضمن بهره‌گیری از تجربه‌های گذشته و روندهای آینده، هدف‌ها و راهبردهای فرهنگی تعریف شوند.

۶. محیط فروملی-ملی؛ یعنی در قالب منطقه‌ای و جهانی، بررسی، و با تکیه بر نگاه محیطی، طراحی شود (صالحی امیری، ۱۳۹۰).

ارزیابی یک برنامه یا سیاست، در یک تعبیر کلی و عام، به معنای سنجش میزان تحقق اهداف آن برنامه یا سیاست و دلایل آن است. این مفهوم در محدودترین تعریف، به بررسی و قضاوت درباره نتایج و میزان موفقیت برنامه‌های در حال اجرا و اجرا شده به لحاظ رسیدن به اهداف از پیش تعیین شده اطلاق می‌شود (کوپر^۱، ۲۰۰۴). ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌ها، مجموعه‌ی منظمی از اطلاعات در مورد فعالیت‌ها، ویژگی‌ها، و نتایج برنامه‌ها به منظور قضاوت درباره برنامه، بهبود اثربخشی، یا آگاهانه کردن تصمیمات درباره برنامه‌های آینده است (کمالی، ۱۴۰۲، ۹۴). از نظرگاه مدیریتی، معیارهایی مانند شفافیت و سازگاری اهداف، اولویت‌بندی اهداف، تناسب میان اهداف و ابزارها، برنامه‌ریزی مؤثر، توجه به مخاطبان و گروه‌های هدف، اختیارات و مهارت‌های کافی مجریان، مشارکت ذی‌نفعان، نظام نظارت، پاسخ‌گویی و شفافیت در فرایند اجرا، پیش‌بینی تشکیلات اداری مناسب و همچنین، وجود منابع کافی برای اجرای مؤثر قوانین، ضروری و بایسته هستند (مرادی برلیان و تنگستانی، ۱۴۰۲، ۶۶).

همچنین، از جمله بایسته‌های اجرای مؤثر قوانین این است که اهداف قانون — که با توجه به امکانات و به‌گونه‌ای واقع‌بینانه تعیین می‌شوند — در اسناد پشتیبان، مقدمه توجیهی، یا متن قانون به‌روشنی بیان شوند. (کمالی، ۱۴۰۲). افزون‌براین، ابزارها و

روش‌های سنجش میزان تحقق اهداف موردنظر نیز باید تعیین شود (انصاری، ۱۳۹۹، ۷۶). همچنین، لازم است تمهیداتی اندیشیده شود تا تکالیف خارج از توان به‌عهده نهادها و دستگاه‌های اجرایی گذاشته نشود، قوانین با نیازهای جامعه هماهنگ باشد، از ظرفیت‌های کارشناسی در تدوین و اجرای مؤثر قوانین بهره‌گیری شود، و اجماع و همکاری کافی بین قوا در تدوین و اجرای قوانین فراهم باشد که البته، برخی از ارزیابی‌ها بیانگر وجود این تمهیدات در نظام قانون‌گذاری ایران است (ابریشمی‌راد و اسدی اوجاق، ۱۴۰۱، ۱۲۳).

پژوهش‌های پرشمار انجام‌شده دربارهٔ موانع تحقق سیاست‌ها و برنامه‌ها، بر نقش عوامل و موانع فراوان سیاسی، اداری، اجرایی، فنی، و ساختاری تأکید کرده‌اند. ریچارد متلند^۱ (۱۹۹۵)، با تقسیم‌بندی سیاست‌ها به دو دسته کلی سیاست‌های از بالا به پایین و از پایین به بالا و با تأکید بر دو متغیر ابهام و تعارض، سیاست‌ها و برنامه‌ها را به چهار حالت «کم ابهام - کم تعارض»، «پر ابهام - کم تعارض»، «کم ابهام - پرتعارض»، و «پر ابهام - پرتعارض» دسته‌بندی کرده است. به نظر او، وجود ابهام و تعارض در سیاست‌ها از اصلی‌ترین موانع تحقق اهداف آن‌ها در اجراست. هرچند بر این نکته نیز تأکید می‌کند که وجود ابهام، زمانی که موانع اجرایی و واکنش عواملان و ذی‌نفعان، مشخص و پیش‌بینی‌پذیر نیست، گاهی حتی برای شناسایی عوامل مداخله‌گر در مرحله اجرا، لازم است.

بلفیور^۲ (۲۰۰۴)، در پژوهشی با هدف حسابرسی بخش فرهنگ بر تمرکز و تأکید بیش از حد برنامه‌ها و سیاست‌های فرهنگی بر اهداف و شاخص‌های کمی عملکردی و اجرایی و نگاه ابزاری به فرهنگ و هنر را به‌عنوان مانعی بر سر راه تحقق سیاست‌های فرهنگی مطرح می‌کند. به نظر او، شاخص‌های کمی عملکردی، ماهیت کار فرهنگی را منحرف و رابطهٔ بین دولت و اصحاب فرهنگ و هنر را مخدوش می‌کنند، فرایند اجرا را

1. Richard Matland

2. Belfiore

به مسیر نمایشی و اجرای نمادین سوق می‌دهند، بین اهداف آرمانی و نتایج واقعی، فاصله و شکاف ایجاد می‌کنند، و در نتیجه، مانع خلاقیت لازم برای فعالیت‌های فرهنگی و هنری می‌شوند.

یکی از انتقادهای وارد شده به برخی از احکام فرهنگی این است که نگاهی کالایی و ابزاری به فرهنگ دارند و انتظار سیاست‌گذاران از فرهنگ و هنر این است که این بخش، توجیه‌کننده و حامی سیاست‌های اقتصادی-صنعتی و عمرانی باشد؛ در حالی که ممکن است خود این سیاست‌های اقتصادی و فنی با مبانی فرهنگی جامعه در تضاد و تغایر باشند. گری^۱ (۲۰۰۷) با تحلیل انتقادی سیاست فرهنگی بر پایه مفاهیم «کالایی شدن» و «ابزاری شدن» فرهنگ، استدلال می‌کند که این نوع نگاه به فرهنگ، خود می‌تواند به حاشیه‌رانی اهداف ذاتی فرهنگی و ایجاد شکاف بین سیاست و اجرا بینجامد.

یکی از پژوهش‌های اخیر درباره اجرای شدن سیاست‌ها و عوامل و موانع آن، پژوهش پرسون و ساندل^۲ (۲۰۲۵) بر مبنای نتایج پیمایش‌ها و نظرسنجی از بیش از دو میلیون نفر در ۴۳ کشور عضو اتحادیه اروپا - کشورهای عضو «اوای سی دی»^۳ و کشورهای دموکراتیک است. پرسش اصلی این پژوهش این بود که «آیا در فرایند اجرای سیاست‌ها، نوعی سوگیری ایدئولوژیک نظام‌مند به نفع یا علیه انواع خاصی از خط‌مشی‌ها وجود دارد؟» و «آیا خط‌مشی‌های اجرا شده با خواست و منافع عمومی مردم همخوانی دارند؟»

در پژوهش یاد شده، سیاست‌ها به سه دسته اقتصادی - فرهنگی و سیاسی و در دو طیف کلی تقسیم‌بندی شده‌اند که شامل:

۱. در بعد اقتصادی: سیاست‌ها در دو دسته راست (طرفدار بازار آزاد) و چپ (طرفدار مداخله دولت و توزیع ثروت) دسته‌بندی شده‌اند؛

1. Gray
2. Persson & Sundell
3. OECD

۲. در بعد فرهنگی: سیاست‌ها به گال^۱ (طرفدار محیط‌زیست، آزادی‌های فردی، چندفرهنگی‌گرایی) و تان^۲ (سنت‌گرا، اقتدارگرا، ملی‌گرا) تقسیم شده‌اند؛

۳. در بعد سیاسی نیز سیاست‌ها به دو دسته مخالف ادغام در اتحادیه اروپا و موافق آن، تقسیم و به لحاظ میزان تحقق و اجرایی شدن سیاست‌ها نیز سه حالت معرفی شد، که عبارت‌اند از:

الف) سیاست‌های کم‌تأمین: سیاست‌هایی که مورد حمایت عموم مردم است، اما اجرا نمی‌شود و چندان مورد تأکید برنامه‌ریزان و خط‌مشی‌گذاران نیست؛
ب) سیاست‌های بیش‌تأمین: سیاست‌هایی که اجرا می‌شود، اما مورد حمایت مردم نیست؛
ج) سیاست‌های همخوان: بین اهداف اجرایی سیاست‌ها و حمایت عمومی، هماهنگی کامل وجود دارد.

الگوی معرفی شده در پژوهش یادشده، به لحاظ رابطه بین اراده عمومی و اهداف دولت‌ها در تدوین و اجرای سیاست‌ها، اهمیت دارد. همچنین، این پژوهش نشان می‌دهد که حتی در دموکراسی‌های پیشرفته نیز نظام سیاسی ممکن است نتواند به خوبی خواست‌های فرهنگی متنوع جامعه را نمایندگی کند. در ایران، با توجه به ساختار پیچیده‌تر سیاسی-فرهنگی، این چالش می‌تواند عمیق‌تر باشد؛ بنابراین، برای بهبود سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران، شناسایی دقیق شکاف بین خواست عمومی و اهداف سیاست‌های فرهنگی، گام اولیه مهمی به شمار می‌آید.

ارزیابی‌های پرشمار انجام‌شده در ایران، نشان‌دهنده عدم توفیق برنامه‌های توسعه، چه پیش و چه پس از انقلاب است: «در ایران نیز برنامه سوم پیش از انقلاب که عنوان نخستین برنامه جامع پنج‌ساله را داشت، با همکاری کارشناسان آمریکایی تدوین و اجرا شد، اما نه تنها در راستای توسعه پایدار، موفقیتی به دست نیامد، بلکه پس از انقلاب اسلامی نیز که سعی بر استفاده از متخصصان و کارشناسان ایرانی بود، در حوزه توسعه

1. Green, Alternative, Liberal (GAL)

2. Tradinional, authoritarian, National (TAN)

پایدار، به‌ویژه به‌لحاظ منابع آب، خاک، جنگل، و مرتع، روند معکوسی طی شده است» (مصطفوی، ۱۳۹۶، ۸۴؛ آقاسی‌زاده و غلامی‌نتاج، ۱۳۹۹). امروزه برنامه‌های توسعه پنج‌ساله و بودجه‌های سالانه، در شرایطی تدوین و تصویب می‌شوند که مهم‌ترین دغدغه آن‌ها، تأمین بودجه و منابع لازم برای پرداخت حقوق کارمندان دولت و دستگاه‌های اجرایی است که از محل منابع عمومی تأمین می‌شود. براساس بسیاری از برآوردها، بالغ بر ۷۰ و گاهی تا ۸۵ درصد بودجه سالانه، صرف فعالیت‌های جاری می‌شود و تنها ۱۵ تا ۳۰ درصد از منابع، برای طرح‌های عمرانی نیمه‌کاره یا جدید صرف می‌شود (محنت‌فر، ۱۳۸۳، ۹۵؛ جلالی موسوی و صدیقی، ۱۴۰۲).

مسئله هنگامی نگران‌کننده می‌شود که بخش مهمی از این منابع عمومی، از فروش نفت و میعانات گازی به‌دست می‌آید و نه از درآمدهای دستگاه‌های دولتی؛ یعنی بودجه‌ای که دولت وظیفه دارد آن را صرف عمران و آبادانی و توسعه زیرساخت‌های کشور کند، صرف حقوق کارمندان می‌شود. برپایه گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس درباره عملکرد طرح‌های عمرانی در طول برنامه ششم توسعه مشخص شد: «تمرکززدایی اعتبارات عمرانی، عملکرد موفق‌تری نداشته و ۳۰ درصد از اهداف تعیین‌شده اعتبارات عمرانی استانی، انحراف چشمگیری داشته است (جلالی موسوی و صدیقی، ۱۴۰۲، ۲). برپایه این گزارش، سهم اعتبارات عمرانی استانی از مجموع اعتبارات عمرانی در قانون بودجه سال ۱۴۰۲، به حدود ۱۷ درصد رسیده و نیمی از اعتبارات عمرانی در قالب ردیف‌های متفرقه، توزیع شده که کاهش شفافیت، نظارت‌پذیری، و انضباط بودجه‌ای را به‌همراه داشته است. افزون‌براین، میانگین قدمت طرح‌های عمرانی ملی گنجانده‌شده در پیوست شماره ۱ قانون بودجه سال ۱۴۰۲، بیش از ۱۶ سال برآورد شده است.

این مسئله نشان می‌دهد که با توجه به حجم اعتبارات عمرانی پیش‌بینی‌شده و برآوردها از بودجه مالی لازم برای اتمام طرح‌ها، افق روشنی در مورد زمان پایان حجم عظیم طرح‌های عمرانی ملی وجود ندارد (جلالی موسوی و صدیقی، ۱۴۰۲، ۲). این عملکرد درباره دستگاه‌های فرهنگی - اجتماعی، به‌مراتب ضعیف‌تر و نگران‌کننده‌تر

است؛ زیرا، نخست اینکه میزان تخصیص به بخش فرهنگ، بسیار کمتر از حوزه‌های اقتصادی است و دوم اینکه، شاخص‌های کمی و عملیاتی کمتری برای نظارت بر خروجی بودجه تخصیص‌یافته در این بخش ارائه شده است. در نتیجه، احکام برنامه‌های توسعه، تنها به یک رشته سخنان تحقق‌ناپذیر تبدیل می‌شوند.

افشاری و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای با عنوان «بازشناسی موانع سیاسی تحقق اهداف سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران»، فقدان نظریه فرهنگی مشخص در عرصه سیاست‌گذاری فرهنگی را مانع مهمی در برابر تحقق اهداف سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران دانسته و میزان تمایل به مقاومت از طریق مناسک در بین اعضای جامعه را به‌عنوان پیش‌بینی‌کننده تحقق اهداف سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران معرفی کرده‌اند.

جواهری و جلالی (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای با عنوان «ناسازه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران»، با تأکید بر نقش گروه‌های مرجع و اقشار و ذی‌نفعان گوناگون، ناسازگاری‌های موجود در برابر سیاست‌گذاری فرهنگی ایران را بررسی و انواع این ناهمسازی‌ها را شناسایی کرده و الگویی را نیز برای پرهیز از آن در برنامه‌های آتی، پیشنهاد داده‌اند. به‌نظر این پژوهشگران، ناسازه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی، دارای انواع متنوعی است؛ به‌این‌معنا که گاهی بین انواع سیاست‌های فرهنگی، بین سیاست‌های فرهنگی و واقعیت‌های جامعه، بین سیاست‌های فرهنگی مصوب و اجرای آن‌ها در عمل و سرانجام، بین اسناد بالادستی و سیاست‌های فرهنگی همراه با آن‌ها، ناسازگاری‌هایی وجود دارد. آنچه این بررسی کرده‌اند، نوع خاصی از ناسازگاری بوده که دستاورد ناهماهنگی سیاست‌های فرهنگی ارزش‌ها و هنجارهای مخاطبان یا ذی‌نفعان آن است.

بررسی سیاست‌های کلان فرهنگی برنامه‌های توسعه، حکایت از دورویکرد به فرهنگ در این برنامه‌ها دارد:

۱. فعال‌سازی اقتصاد فرهنگ: استفاده از ظرفیت‌های درآمدزای اقتصاد فرهنگ برای اقتصاد ملی مانند ورزش، گردشگری، و آموزش، به‌عنوان اولویت‌های سرمایه‌گذاری؛

۲. حمایت مالی از فرهنگ: به معنای کمک‌های مالی و حقوقی به حوزه فرهنگ، به منظور تداوم حیات و مصون ماندن از تعرض سیاست‌های بازاری است (مانند حوزه‌های فرهنگ عمومی، هنر، رسانه، دین و تبلیغ) (سرخ‌دهی و اشتری مهرجردی، ۱۴۰۱، ۵۹). در این میان، از آن‌جا که فناوری‌های نوین رسانه‌ای تأثیر زیادی بر سبک زندگی شهروندان دارند (صبار و خیابان، ۲۰۲۳)، توجه به رسانه‌ها حائز اهمیت است.

باقری و باقری (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «الزامات همسویی نهادهای سیاست‌گذار و اجرایی در فرایند خط‌مشی‌گذاری فرهنگی عفاف و حجاب»، میزان اثربخشی سیاست‌های فرهنگی، با تأکید بر عفاف و حجاب در برنامه‌های توسعه، را بررسی کرده و نشان داده‌اند که بیشتر برنامه‌های راهبردی دستگاه‌های اجرایی و سازمان‌ها، به اهداف خود دست نمی‌یابند و در عمل، با شکست روبه‌رو می‌شوند. آنان علت اصلی این امر را بی‌ارتباط بودن ساحت نظر و عمل معرفی کرده‌اند؛ به این معنا که در ساحت نظری، ایده‌ها و اهداف بیان می‌شوند و در عرصه عمل، برنامه‌هایی اجرا می‌شوند که ارتباط منطقی و سنجش‌پذیری با آرمان‌ها و سیاست‌های تدوین شده ندارند. به بیان دیگر، ریشه این مشکل، در عدم تنظیم و به‌کارگیری الگوی جامعی برای ترجمه چشم‌انداز و سیاست‌ها به برنامه‌های عملیاتی نهفته است.

معصومی‌راد و مهجور (۱۴۰۴)، در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی میزان تحقق سیاست‌های فرهنگی در دوره چشم‌انداز ۱۴۰۴»، با طراحی الگویی محقق‌ساخته، سیاست‌های کلی فرهنگی مطرح‌شده در چشم‌انداز ۱۴۰۴ را ارزیابی و میزان تحقق این سیاست‌ها و هماهنگی آن‌ها با مبانی فرادستی‌ای همچون قانون اساسی را بررسی کرده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌های کلی برنامه چهارم، دارای کمترین اثربخشی و نفوذ در اجرا و سیاست‌های کلی برنامه ششم، دارای بیشترین اثربخشی در اجرا، بوده است. در مورد اثربخشی و نفوذ سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه در مرحله تفنین، بالاترین اثربخشی از آن برنامه پنجم و کمترین اثربخشی مربوط به برنامه چهارم ارزیابی شده است.

۳. روش پژوهش

روش به کاررفته برای انجام پژوهش حاضر، روش تحلیل مضمون^۱ اسناد مفاد فرهنگی برنامه‌های توسعه و نیز قوانین برنامه‌های توسعه و سپس، نظرسنجی از ۳۰ نفر از کارشناسان و صاحب‌نظران و آگاهان کلیدی برنامه‌ریزی در بخش فرهنگ (۱۴ نفر از کارشناسان و مسئولان برنامه‌ریزی دستگاه‌های فرهنگی، ۱۶ نفر از دانش‌آموختگان و پژوهشگران مطالعات فرهنگی، مدیریت، و سیاست‌گذاری فرهنگی و تخصص‌های مرتبط) بوده است که از این راه، میزان رعایت قواعد و معیارهای قانون‌گذاری و برنامه‌نویسی در این برنامه‌ها سنجیده شده است. در مرحله تحلیل مضمون، همه بندهای مربوط به بخش فرهنگ در سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه و نیز مواد و احکام مرتبط با بخش فرهنگ برنامه‌های توسعه در دوره چشم‌انداز ۱۴۰۴، تحلیل، و مفاهیم اولیه، مقوله‌های محوری و مضامین آن‌ها استخراج شد. سپس، با بهره‌گیری از پرسش‌نامه و مقیاسی محقق‌ساخته (معصومی‌راد و مهجور، ۱۴۰۴)، مواد و احکام تقنینی برنامه‌های توسعه در دوره چشم‌انداز (برنامه چهارم، پنجم، ششم، و قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه) ارزیابی شد. در مقیاس یادشده، معیارهای زیر برای سنجش و ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه، طراحی و معرفی شده است:

۱. سازگاری با مبانی فرادستی؛
۲. سازگاری با تجربه‌های جهانی؛
۳. علمی و خردمندانه و کارشناسی بودن
۴. استحکام ادبی و حقوقی؛
۵. واقع‌گرایی به لحاظ هماهنگی با امکانات نهادی (آیا ساختارهای اداری و نهادی، امکان تحقق را می‌دهد؟)؛
۶. واقع‌گرایی به لحاظ بودجه و منابع مالی؛
۷. واقع‌گرایی به لحاظ هماهنگی با اولویت‌ها و نیازهای اساسی جامعه؛

۸. مکانمندی (مشخص بودن محدوده جغرافیایی) و (نگاه ملی داشتن)؛
۹. زمانمندی (مشخص بودن زمان تحقق)؛
۱۰. صراحت و وضوح یا تفسیرناپذیری؛
۱۱. عینیت (با شاخص های عینی بتوان میزان تحقق آن را اندازه گرفت)؛
۱۲. اعتبار اجتماعی (به لحاظ پذیرش و مقبولیت جامعه)؛
۱۳. مشارکت پذیری (به لحاظ ظرفیت جلب مشارکت مردم)؛
۱۴. متولی و مسئول داشتن (مشخص بودن مسئول و متولی اجرا «چه کسی پاسخ گوست؟»)

۱۵. مشخص بودن ذی نفعان، مخاطبان، مضمولان (چه حقی و چه امتیازی به چه کسانی داده شده؟ یا سلب شده؟ است)؛
۱۶. عدالت و تبعیض آمیز نبودن.

در مرحله نخست، احکام فرهنگی برنامه های توسعه در طول دوره چشم انداز، براساس مؤلفه های یادشده بررسی، و در مرحله دوم، با ترکیب و فروکاستن آنها به شش عامل، ارزیابی شدند.

در مرحله دوم و برپایه ترکیب مؤلفه های یادشده، شش عامل به دست آمد که در قالب دو شاخص اثربخشی در تقنین و اثربخشی در اجرا دسته بندی شدند. این عوامل، عبارت اند از:

۱. انطباق با سیاست های کلی و اسناد فرادستی؛
۲. علمی، کارشناسی شده و عقلانی؛
۳. صراحت، تفسیرناپذیری، و استحکام ادبی و حقوقی؛
۴. تحقق پذیری؛
۵. مقبولیت اجتماعی، مشارکت انگیزی، و عادلانه بودن؛
۶. نظارت پذیری، و در پایان، اثربخشی در اجرا (ارزیابی عملکرد بر حسب درصد).

۴. یافته‌ها

اسناد تقنینی برنامه‌های توسعه در بخش فرهنگ در دوره چشم‌انداز، برپایه اهداف کلی کمی و کیفی نهفته و آشکار در سیاست‌های فرهنگی و با استفاده از شیوه تحلیل تماتیک، ارزیابی شد و مضامین زیر به‌عنوان محورهای اصلی آرمان‌ها و اهداف کلان برنامه‌های فرهنگی کشور استخراج گردید:

۳-۱. محورهای اصلی آرمان‌ها و اهداف کلان برنامه‌های فرهنگی کشور

- زمینه‌سازی برای انس و تمسک آحاد جامعه به قرآن و عترت؛ ارتقای اخلاق و معنویت؛ نهادینه کردن سبک زندگی اسلامی-ایرانی؛
- تبیین و تحکیم سیره و اندیشه حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری؛
- تقویت نقش و جایگاه فرهنگ اسلامی-ایرانی در بالندگی تمدن نوین اسلامی-ایرانی؛
- تحکیم و تقویت هویت ملی و فرهنگی و صیانت از میراث فرهنگی، زبان، و ادبیات فارسی؛
- تحکیم جایگاه خانواده و مقام زن در جامعه و جوانی جمعیت؛
- تقویت ورزش همگانی و توجه به جوانان و تقویت هویت ملی آن‌ها؛
- ترویج آموزه‌های دینی، اخلاقی، و ارزش‌های ملی و انقلاب اسلامی؛
- ارتقای وفاق و اجماع فرهنگی و جلب مشارکت مردم در فعالیت‌های فرهنگی؛
- بسترسازی فرهنگی برای تحقق سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، سیاست‌ها، و برنامه‌های توسعه؛
- بسترسازی برای بهبود کمی و کیفی آثار، تولیدات، و محصولات و آفرینش‌های فرهنگی-هنری؛
- ارتقای خلاقیت، نشاط، و رونق فرهنگی-هنری جامعه؛
- ارتقای دیپلماسی فرهنگی و بهره‌گیری از ظرفیت گردشگری، فرهنگ و هنر، و تعاملات منطقه‌ای و بین‌المللی؛
- ترویج هنر تعالی‌بخش و بهره‌گیری از ظرفیت هنر برای تحکیم فرهنگ اسلامی-ایرانی.

گزاره نظری نهایی برای همه احکام و مواد فرهنگی برنامه‌های توسعه، در قالب «استفاده از ظرفیت فرهنگ به منظور تبیین و ترویج گفتمان انقلاب اسلامی، سبک زندگی اسلامی-ایرانی، و رونق اقتصادی و نشاط اجتماعی»، استخراج و مقوله‌بندی شد. این نتیجه نشان می‌دهد که به‌رغم تأکید گفتمانی بر فرهنگ به‌مثابه محور توسعه و پیشرفت، در عمل، انتظاری که از بخش‌های فرهنگی برنامه‌های توسعه وجود دارد، متأثر از نگاه و رویکردی ابزاری به فرهنگ به‌مثابه تسهیل‌کننده رونق و رشد اقتصادی و حداکثر، ایجاد بستری فرهنگی برای ایجاد نشاط اجتماعی لازم به‌منظور تهییج مشارکت عمومی در توسعه اقتصادی است. این یافته با تحلیل‌های نظری و تجربی توبی میلر و جورج یودیس (۲۰۰۲) و گری (۲۰۰۷) که رویکردهای ابزاری به فرهنگ در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها را تبیین کرده‌اند، همسویی دارد.

۳-۲. ارزیابی مواد و احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه

جدول‌های زیر، نتیجه ارزیابی مواد و احکام فرهنگی برنامه‌های چهارم تا ششم توسعه را بر پایه شش شاخص (۱) انطباق با سیاست‌های کلی و اسناد فرادستی؛ (۲) علمی، کارشناسی شده، و عقلانی؛ (۳) صراحت، تفسیرناپذیری، و استحکام ادبی و حقوقی؛ (۴) واقع‌گرایی و تحقق‌پذیری؛ (۵) مقبولیت اجتماعی، مشارکت‌انگیزی، و عادلانه بودن؛ (۶) نظارت‌پذیری نشان می‌دهد.

جدول ۱. ارزیابی مواد و احکام فرهنگی برنامه چهارم

مضامین مواد برنامه چهارم	انطباق با اسناد فرادستی	علمی و کارشناسی شده	صراحت و تفسیرناپذیری	واقع‌گرایی	مقبولیت اجتماعی	نظارت‌پذیری	میانگین سطری	درصد تحقق	نتیجه ارزیابی
ماده ۱۰۴- رونق اقتصاد فرهنگ	۴	۴	۳	۲	۲	۳	۳/۰	۳۰	+
بند ب- تأسیس صندوق‌های غیردولتی	۵	۴	۴	۳	۳	۲	۳/۵	۳۰	+
بند ج- ارتقای سهم فرهنگ در اقتصاد	۴	۳	۳	۲	۲	۱	۲/۵	۳۰	-
بند ه- ایجاد ساختارهای توزیع محصولات فرهنگی	۴	۳	۳	۳	۲	۳	۳/۰	۳۰	+
و- بهبود کیفیت و صدور محصولات فرهنگی	۴	۵	۳	۲	۲	۱	۲/۸	۳۰	-
ح- حمایت از موزه‌های آثار هنری	۴	۴	۲	۴	۲	۲	۳/۰	۳۰	+

مضامین مواد برنامه چهارم	انطباق با اسناد فرادستی	علمی و کارشناسی شده	صراحت و تفسیرناپذیری	واقع‌گرایی اجتماعی	مقبولیت نظارت‌پذیری	میانگین سطری	درصد تحقق	نتیجه ارزیابی
ط- توسعه فضاهای مجازی فرهنگی، هنری، و...	۵	۴	۳	۳	۲	۳/۲	۳۰	+
ک- ایجاد و توسعه فضاهای فرهنگی و هنری	۴	۳	۲	۲	۱	۲/۵	۳۰	-
م- واگذاری فضاهای فرهنگی دولتی به متقاضیان	۴	۴	۳	۳	۳	۳/۳	۳۰	+
ماده ۱۰۵- شناخت و رصد تحولات فرهنگی	۴	۳	۱	۱	۴	۲/۷	۲۰	-
ماده ۱۰۶- تعمیق ارزش‌ها، هویت اسلامی-ایرانی، اعتلای معرفت دینی و توسعه فرهنگ قرآنی	۴	۳	۲	۲	۳	۲/۷	۲۰	-
ماده ۱۰۸- زنده و نمایان نگهداشتن اندیشه دینی و سیاسی و سیره عملی حضرت امام خمینی (ره)	۴	۲	۲	۳	۲	۲/۳	۲۰	-
ماده ۱۰۹- حفظ و معرفی هویت تاریخی ایران و زبان فارسی	۴	۴	۳	۱	۲	۲/۵	۲۰	-
ماده ۱۱۰- دیپلماسی فرهنگی	۳	۴	۱	۳	۵	۳/۰	۲۰	+
ماده ۱۱۱- توسعه فرصت‌ها و تقویت نقش زنان و مشارکت آن‌ها	۴	۴	۴	۱	۳	۳/۰	۳۰	+
ماده ۱۱۳- بهره‌گیری از نمادهای هویت اسلامی-ایرانی	۴	۳	۲	۵	۱	۲/۸	۲۰	-
ماده ۱۱۴- صیانت از میراث فرهنگی و توسعه گردشگری	۴	۴	۲	۳	۲	۲/۸	۲۰	-
ماده ۱۱۶- حمایت از پدیدآورندگان آثار فرهنگی	۴	۳	۳	۲	۳	۲/۷	۲۰	-
میانگین	۴/۰۵	۳/۶	۲/۶	۲/۵	۲/۴	۲/۹	۲۶	

برپایه ارزیابی بالا، تنها بندهای ماده ۱۰۴ که بر رونق اقتصاد فرهنگ، افزایش اشتغال، بهبود کیفیت کالاها و خدمات، رقابت‌پذیری، خلق منابع جدید، توزیع عادلانه محصولات و خدمات فرهنگی، ایجاد بستر مناسب برای ورود به بازارهای جهانی فرهنگ و هنر، و تأمین فضاهای کافی برای عرضه محصولات فرهنگی تأکید دارد، ماده ۱۱۰ که دولت را مکلف کرده است تا در راستای ترویج فرهنگ صلح، مفاهمه، عدم خشونت، و همزیستی مسالمت‌آمیز میان ملت‌ها در مناسبات بین‌المللی و تحقق گفت‌وگو میان فرهنگ‌ها و تمدن‌ها اقدام کند، و ماده ۱۱۱ که با هدف تقویت نقش زنان در جامعه و توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور تدوین شده

است، از نمره قابل قبولی، در شاخص های برنامه ریزی و نیز اثربخشی در اجرا، برخوردار شدند. همچنین، نتایج به دست آمده از گزارش عملکرد این سه ماده در برنامه چهارم به طور متوسط، حدود ۳۰ درصد برای ماده ۱۰۴، ۲۰ درصد برای ماده ۱۱۰، و ۳۰ درصد نیز برای ماده ۱۱۱ است.

همچنین، ارزیابی مواد یاد شده به تفکیک در شاخص های شش گانه، حاکی از وجود بیشترین ضعف در نظارت پذیری، مقبولیت اجتماعی، و مشارکت پذیری است. این مسئله نشان می دهد که مواد فرهنگی برنامه چهارم توسعه، در تضمین اجرای خود دچار ضعف بوده و بیشتر آن ها برای دستگاه های اجرایی از وجه الزام آور بودن برخوردار نیستند. همچنین، به لحاظ مقبولیت اجتماعی و جلب مشارکت مردم، دچار ضعف بوده و سرمایه اجتماعی تحقق آن ها، ضعیف ارزیابی شده است. این ضعف در بیشتر برنامه های فرهنگی، چه پیش و چه پس از انقلاب مشهود است؛ زیرا، در مرحله تدوین برنامه، به اندازه کافی به نیازها و اولویت های جامعه توجه نشده است.

جدول ۲. ارزیابی مواد و احکام فرهنگی برنامه پنجم

مضمین مواد برنامه پنجم	انطباق با اسناد فرادستی	علمی و کارشناسی بودن	صراحت و تفسیرناپذیری	واقع گرایی	مقبولیت اجتماعی	نظارت پذیری	میانگین سطری	درصد تحقق	نتیجه ارزیابی
ماده ۱- الگوی توسعه اسلامی-ایرانی	۳	۲	۱	۲	۳	۱	۲/۰	۵۰	-
ماده ۲- پیوست فرهنگی برای طرح های مهم	۳	۴	۱	۵	۳	۱	۲/۸	۳۰	-
ماده ۳- تعمیق ارزش های اسلامی، باورها، و هنجارهای دینی	۴	۲	۱	۴	۱	۱	۲/۲	۳۰	-
ماده ۴- منشور توسعه فرهنگ قرآنی	۳	۳	۲	۱	۳	۱	۲/۲	۳۰	-
ماده ۵- سند ملی توسعه روابط فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سطح بین الملل	۵	۴	۲	۳	۳	۲	۳/۲	۲۰	+
ماده ۷- زنده و نمایان نگه داشتن اندیشه دینی و سیاسی و سیره عملی حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری	۴	۴	۳	۲	۲	۱	۲/۷	۳۰	-
ماده ۱۰- ساماندهی فضای رسانه ای کشور و مقابله با تهاجم فرهنگی	۴	۵	۳	۲	۱	۲	۲/۸	۲۰	-
ماده ۱۱- صیانت از میراث فرهنگی و توسعه گردشگری	۴	۴	۳	۳	۲	۲	۳/۰	۳۰	+

مضامین مواد برنامه پنجم	انطباق با اسناد فرادستی	علمی و کارشناسی بودن	صراحت و تفسیرناپذیری	واقع‌گرایی	مقبولیت اجتماعی	نظارت‌پذیری	میانگین سطری	درصد تحقق	نتیجه ارزیابی
ماده ۱۲- استفاده بهینه از ظرفیت معنوی اماکن زیارتی	۳	۲	۲	۳	۳	۱	۲/۳	۳۰	-
ماده ۱۳- توسعه ورزش همگانی، قهرمانی و توسعه زیرساخت‌های ورزشی	۳	۲	۲	۲	۳	۲	۲/۳	۳۰	-
ماده ۲۱- ایجاد «برنامه ساماندهی امور جوانان»	۳	۲	۱	۳	۳	۲	۲/۳	۳۰	-
ماده ۴۳- ساماندهی مراکز مشاوره ازدواج و خانواده	۳	۲	۲	۲	۳	۲	۲/۳	۳۰	-
ماده ۲۲۷- تدوین «سند ملی امنیت بانوان و کودکان در روابط اجتماعی»	۲	۲	۱	۴	۱	۱	۱/۸	۳۰	-
ماده ۲۳۰- تدوین برنامه جامع توسعه امور زنان و خانواده	۲	۳	۲	۱	۵	۲	۲/۵	۴۰	-
میانگین	۳/۳	۲/۹	۱/۹	۲/۶	۲/۵	۱/۵	۲/۵	۳۱	

بر پایه ارزیابی انجام‌شده در مورد مواد برنامه پنجم توسعه در بخش فرهنگ، تنها دو ماده ۵ و ۱۱ از نمره قابل قبول در مؤلفه‌های شش‌گانه شاخص ترکیبی ارزیابی برنامه برخوردار بودند. ارزیابی مواد یادشده به تفکیک در شاخص‌های شش‌گانه، حاکی از این است که مواد فرهنگی برنامه پنجم توسعه، دچار بیشترین میزان ضعف به‌لحاظ مبهم بودن و تفسیرپذیری و پس از آن، از منظر نظارت‌پذیری، و در مرتبه سوم از نظر مقبولیت اجتماعی و مشارکت‌پذیری مواد فرهنگی بوده‌اند. این وضعیت نشان می‌دهد که مواد فرهنگی برنامه پنجم توسعه، از یک‌سو، در وضوح و شفافیت و تفسیرناپذیری و سپس، در تضمین اجرای خود، دچار ضعف بوده و برای دستگاه‌های اجرایی، از وجه الزام‌آور بودن برخوردار نیستند. همچنین، به‌لحاظ مقبولیت و اجماع اجتماعی و جلب مشارکت مردم، شرایط قابل قبولی ندارند.

در جدول شماره (۳) نیز مواد فرهنگی برنامه ششم توسعه از منظر شاخص‌های شش‌گانه ارائه شده است. بر پایه ارزیابی انجام‌شده، برنامه ششم نیز در بخش فرهنگی (مانند برنامه چهارم) در شاخص مشارکت‌پذیری دچار بیشترین میزان ضعف ارزیابی شده و پس از آن، در شاخص مقبولیت اجتماعی نیز نمره کمتر از متوسط دریافت کرده است.

جدول ۳. ارزیابی مواد و احکام فرهنگی برنامه ششم

مضامین و مواد برنامه ششم	انطباق با اسناد فرادستی	علمی و کارشناسی شده	صراحت و تفسیرناپذیری	واقع‌گرایی	مقبولیت اجتماعی	نظارت پذیری	میانگین سطری	درصد تحقق	نتیجه ارزیابی
۸۶-فقد ترویج و تحکیم فرهنگ ایثار	۲	۱	۲	۴	۲	۱	۲/۰	۵۰	-
۸۶-ج- نشان ملی ایثار	۴	۴	۱	۲	۱	۱	۲/۲	۵۰	-
تبصره ۱- تجلیل از چهره‌های ماندگار ایثار	۴	۴	۲	۳	۴	۳	۳/۳	۵۰	+
تبصره ۲- تدوین آیین‌نامه اجرایی ماده ۸۶	۴	۲	۴	۱	۲	۱	۲/۳	۵۰	-
۹۲-ب- واگذاری تصدی‌گری فرهنگی دولت	۳	۴	۱	۱	۲	۱	۲/۰	۱۰	-
۹۷- استفاده بهینه از ظرفیت معنوی اماکن زیارتی	۵	۵	۴	۴	۴	۳	۴/۲	۴۰	+
۹۸- ب- حفظ و صیانت از میراث فرهنگی	۴	۵	۳	۳	۳	۱	۳/۲	۲۰	-
۱۰۰- شد-واگذاری تصدی‌گری در حوزه گردشگری	۴	۲	۲	۳	۳	۲	۲/۷	۱۰	-
۱۰۲- تقویت و تحکیم جامعه‌ای خانواده‌محور	۴	۳	۴	۲	۳	۲	۳/۰	۳۰	+
۱۰۵- تد- مبارزه با نظام سلطه و صهیونیسم و حمایت از جریان مقاومت، فلسطین و مستضعفین	۵	۳	۴	۳	۲	۲	۳/۲	۳۰	+
۱۰۵- ر- حمایت از جریان‌های تقریبی و وحدت‌آفرین در جهان اسلام	۴	۴	۳	۳	۲	۲	۳/۰	۲۰	+
۱۰۶- بندهای ۲ و ۳- مقابله با جنگ نرم در فضای مجازی و رایانه‌ای	۴	۳	۳	۳	۳	۲	۳/۰	۲۰	+
میانگین	۳/۹	۳/۳	۲/۸	۲/۷	۲/۶	۱/۸	۲/۸	۳۲	

براساس ارزیابی انجام‌شده درباره مواد برنامه ششم توسعه در بخش فرهنگ، برخی از بندهای ماده ۸۶، ماده ۹۷، ماده ۱۰۲، ماده ۱۰۵، و ماده ۱۰۶، در ارزیابی کارشناسی و ارزیابی در اجرا و عملکرد، نمره خوبی دریافت کردند.

برپایه این ارزیابی، برنامه‌های چهارم و پنجم و نیز قانون احکام دائمی، به یک اندازه و اندکی بیشتر از حد میانگین، نمره شاخص انطباق با معیارهای برنامه‌ریزی را به دست آوردند و برنامه ششم، در پایین‌ترین حد و کمتر از میانگین ارزیابی شده است. همچنین، در بین معیارهای گوناگون، بالاترین نمره مربوط به سازگاری قوانین با مبانی فرادستی و قانون اساسی و پس از آن، تبعیض‌آمیز نبودن (عادلانه بودن) بود و کمترین انطباق با معیار زمانمندی و پس از آن با معیار بودجه‌ریزی و انطباق با امکانات نهادی، ارزیابی شده است.

در جدول‌های زیر، نتایج ارزیابی کل بخش فرهنگ در برنامه‌های توسعه و قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه^۱، ابتدا در مؤلفه‌های شانزده‌گانه و پس از آن در مؤلفه‌های ترکیبی شش‌گانه ارائه شده است.

جدول ۴. ارزیابی احکام قوانین برنامه‌های توسعه در بخش فرهنگ با معیارهای برنامه‌ریزی

میارها	سازگاری با مبانی	سازگاری با تجرب جهانی	علمی و خرمندان و کارشناسی شده	استحکام ادبی و حقوقی	انطباق با امکانات نهادی	بودجه و منابع مالی	واقع‌گرایی	مکانمندی	زمانمندی	صراحت	عینیت	اعتبار اجتماعی	مشارکت‌پذیری	مشارکت‌پذیری مسئولان	مشارکت‌پذیری افراد ذینفعان، مخاطبان، و مشمولان	عدالت‌محیط‌آمیز نبودن	میانگین سئونی
چهارم	۳/۹	۳/۶	۳	۲/۸	۲/۹	۲/۶	۳/۲	۳/۶	۲/۴	۳/۱	۳/۱	۳/۷	۳/۴	۲/۷	۳/۶	۳/۹	۳/۲
پنجم	۴/۲	۳/۲	۳/۱	۲/۹	۳/۱	۳/۱	۳/۱	۳/۲	۲/۸	۳/۱	۲/۹	۲/۹	۲/۷	۳/۴	۳/۷	۴/۰	۳/۲
ششم	۳/۳	۲/۶	۲/۶	۲/۵	۲/۶	۲/۷	۲/۶	۲/۷	۲/۶	۲/۸	۲/۷	۲/۸	۲/۸	۲/۶	۲/۸	۲/۷	۲/۷
احکام دائمی	۴/۵	۳	۳/۱	۳/۳	۲/۵	۲/۴	۲/۶	۴/۰	۲/۳	۳/۹	۳/۵	۲/۹	۳/۴	۳/۴	۳/۸	۳/۱	۳/۲
میانگین سئونی	۳/۹	۳/۲	۳	۲/۸	۲/۸	۲/۷	۲/۹	۳/۳	۲/۵	۳/۱	۳	۳/۲	۳	۲/۹	۳/۴	۳/۶	۳/۱

۳-۳. ارزیابی میزان تحقق احکام برنامه‌های چهارم، پنجم، و ششم براساس معیارهای ترکیبی ارزیابی مواد فرهنگی برنامه‌های توسعه در دو مرحله انجام شد؛ در مرحله نخست، ۱۶ معیار به کار رفت که نتایج آن در جدول شماره (۴) ارائه شده است و در مرحله دوم، با ترکیب ۱۶ مؤلفه یادشده با شش عامل، احکام فرهنگی سه برنامه توسعه دوباره ارزیابی شدند که نتایج تلفیقی آن‌ها در جدول شماره (۵) ارائه شده است. ارزیابی احکام برنامه‌های چهارم، پنجم، و ششم برپایه مؤلفه‌های ترکیبی (شش‌عاملی) برحسب نمره‌های «خیلی کم» تا «خیلی زیاد» و از ۱ تا ۵ محاسبه شد، که نتایج به تفکیک برنامه‌های توسعه به شرح زیر است.

۱. قانون احکام دائمی برنامه توسعه، به منظور پرهیز از تکرار برخی مواد قانون که جنبه مستمر و دائمی داشتند به تصویب رسید و به طور مشخص ماده ۳۷ این قانون به بسیاری از تکالیفی که در برنامه‌های توسعه سوم و چهارم و پنجم در بخش فرهنگ تکرار شده بود، اختصاص دارد.

جدول ۵. ارزیابی احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه براساس معیارهای ترکیبی

معیارها برنامه	انطباق با سیاست‌های کلی و اسناد فرادستی	علمی، کارشناسی شده، و عقلانی	صراحت، تفسیرناپذیری و استحکام ادبی و حقوقی	تحقق‌پذیری	مقبولیت اجتماعی، مشارکت‌انگیزی، و عادلانانه بودن	نظارت‌پذیری	میانگین ستونی	درصد تحقق
چهارم	۴/۱	۳/۶	۲/۶	۲/۵	۲/۴	۲	۲/۹	۲۶
پنجم	۳/۴	۳/۳	۱/۹	۲/۷	۲/۴	۱/۴	۲/۵	۳۱
ششم	۳/۹	۳/۳	۲/۸	۲/۷	۲/۶	۱/۸	۲/۸	۳۲
میانگین سطری	۳/۸	۳/۴	۲/۴	۲/۶	۲/۵	۱/۷	۲/۷	۳۰

برپایه داده‌های جدول شماره (۵) میزان انطباق احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه با سیاست‌های کلی و اسناد فرادستی در طول دوره چشم‌انداز، ۳/۸ (حدود ۶۳ درصد)، میزان انطباق احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه در دوره چشم‌انداز با معیار علمی، کارشناسی شده، و عقلانی، ۳/۴ (حدود ۵۷ درصد)، صراحت، تفسیرناپذیری، و استحکام ادبی و حقوقی احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه در دوره چشم‌انداز، ۲/۴ (حدود ۴۰ درصد)، امکان تحقق یا تحقق‌پذیری احکام فرهنگی، ۲/۶ (۴۳ درصد)، مقبولیت اجتماعی و مشارکت‌انگیزی احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه، ۲/۵ (۴۲ درصد)، نظارت‌پذیری احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه - که یکی از مهم‌ترین معیارهای حکم قانونی است - ۱/۷ (حدود ۲۸ درصد) ارزیابی شده است. جمع ترکیبی شاخص‌ها و معیارهای شش‌گانه یادشده، دارای میانگین ۲/۷ (۴۵ درصد) محاسبه شده است. این نتایج نشان می‌دهد که در مجموع، به‌نظر کارشناسان، برنامه‌ریزی احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه، حدود ۴۵ درصد، یعنی کمتر از میانگین، دارای معیارهای برنامه‌نویسی و قانون‌گذاری بوده است. همچنین، میزان اجرایی شدن (عملی شدن و تحقق) احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه در دوره چشم‌انداز در عمل، حدود ۳۰ درصد ارزیابی شده است که نشان می‌دهد، بالغ بر ۷۰ درصد اهداف همین احکام فرهنگی نیز تحقق نیافته است.

۳-۴. ارزیابی برنامه توسعه به تفکیک فصل‌ها و حوزه‌های امور فرهنگ

در مرحله تحلیل مضمون، احکام و مواد فرهنگی برنامه‌های توسعه به تفکیک حوزه‌های گوناگون - که در ادبیات برنامه‌بودجه و برپایه نظام طبقه‌بندی وظایف و کارکردهای

دولت، «فصل» نامیده می‌شوند - مشخص شد و نتایج ارزیابی و آسیب‌شناسی مواد و احکام فرهنگی ذیل این فصل‌ها نیز محاسبه شد. جدول شماره (۶) نتایج این ارزیابی را به تفکیک برای هر یک از فصل‌های بخش فرهنگ نشان می‌دهد.

جدول ۶. ارزیابی احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه به تفکیک فصل‌ها و حوزه‌های فرهنگ

برنامه ششم		برنامه پنجم		برنامه چهارم		فصل‌ها و حوزه‌های فرهنگ
ارزیابی منطوق تفنی	درصد تحقق	ارزیابی منطوق تفنی	درصد تحقق	ارزیابی منطوق تفنی	درصد تحقق	
۳	۳۰	۲/۵	۲۵	۳	۳۲	فرهنگ، هنر، رسانه، و فضای مجازی
۳	۳۰	۳/۰	۳۰	۳	۳۴	زنان و خانواده
۳	۴۰	۳/۰	۳۵	۲/۹	۳۰	ورزش و جوانان
۳	۳۰	۲/۵	۲۵	۳/۲	۲۰	دیپلماسی فرهنگی
۳	۴۰	۲/۰	۴۰	۲/۸	۳۰	گفتمان انقلاب اسلامی و نهادهای دینی و مذهبی
۲	۲۰	۲/۰	۳۰	۲/۵	۱۰	میراث فرهنگی، صنایع دستی، و گردشگری
۲/۸	۳۲	۲/۵	۳۱	۲/۹	۲۶	میانگین

داده‌های جدول شماره (۶) نشان می‌دهد که میزان تحقق در همه فصل‌های بخش فرهنگ، کمتر از ۴۰ درصد است. بیشترین درصد تحقق در برنامه چهارم به فصل مربوط به زنان و خانواده و کم‌ترین آن به فصل مربوط به میراث فرهنگی اختصاص دارد. در برنامه پنجم، بیشترین درصد تحقق برنامه به فصل مربوط به گفتمان انقلاب اسلامی و کم‌ترین درصد تحقق، به فصل مربوط به فرهنگ و هنر تعلق گرفته است. در برنامه ششم توسعه، بیشترین درصد تحقق به فصل مربوط به ورزش و جوانان و فصل مربوط به گفتمان انقلاب اسلامی تعلق داشته و کم‌ترین میزان تحقق نیز در فصل مربوط به میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی ارزیابی شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش، وجود شکاف و فاصله بین تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه در بخش فرهنگ - آنچه شکاف اجرا نامیده می‌شود - و نیز عدم تحقق بیش از دو سوم

اهداف فرهنگی این برنامه‌ها را تأیید می‌کند. همچنین، احکام فرهنگی برنامه‌های توسعه در دوره چشم‌انداز، به لحاظ معیارهای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری فرهنگی، دچار آسیب‌ها و معضلاتی به شرح زیر است:

- همان‌گویی (تکرار مفاد سیاست‌های کلی در برنامه‌های فرهنگی)؛
- کلی‌گویی، ابهام، و عدم صراحت و در نتیجه، تفسیرپذیری متون سیاستی و برنامه‌ای؛

• ماهیت توجه‌گری، وابستگی به مسیر پیموده‌شده برنامه‌ای و فقدان شجاعت لازم برای اصلاح و بهبود ساختارهای فرهنگی؛

• عدم ورود به مبانی گفتمانی و ضعف در اتکا به وفاق و خرد جمعی و کارشناسی و در نتیجه، فقدان شرایط لازم برای مشارکت‌انگیزی در جامعه؛

• درک نادرست از اولویت‌ها و نادیده گرفتن و کم‌شماری ضعف‌ها و کاستی‌ها و بیش‌شماری و اغراق در قوت‌ها و دستاوردها.

برپایه تحلیل‌ها و ارزیابی‌های انجام‌شده پیشنهاد می‌شود در فرایند تدوین برنامه‌های آتی:

- معیارهای شانزده‌گانه و شاخص‌های شش‌گانه ترکیبی ارائه‌شده در این پژوهش، رعایت شود؛

• اهداف و آرمان‌های کلی و کلان فرهنگی و جهت‌گیری‌های اساسی که بیشتر آن‌ها در اسناد فرادستی تکرار شده است، در متن مفاد و احکام برنامه تصریح نشود، بلکه احکام و مجوزهای لازم برای اقدامات دستگاه‌های اجرایی و نیز مشوق‌هایی برای هدایت بخش‌های عمومی و خصوصی به منظور رسیدن به این اهداف تدوین شود؛

• در صورت وجود قوانین دائمی درباره برخی اقدامات و فعالیت‌های فرهنگی، از بیان دوباره آن‌ها اجتناب شود؛

• رویکرد برنامه‌ریزی برپایه فرهنگ که تحقق بخش اندیشه‌ها و تأکیدهای اسناد فرادستی فرهنگی برای برنامه‌های توسعه است، به تدریج، جایگزین رویکرد برنامه‌ریزی برای فرهنگ شود؛ زیرا، برنامه‌ریزی برای فرهنگ، تنها به چاره‌جویی و ترسیم برنامه

عمل و اقدام در بخش فرهنگ و دستگاه‌های فرهنگی توجه دارد، در حالی که برنامه‌ریزی بر پایه فرهنگ، ناظر بر اشراف فرهنگ بر کل بخش‌های برنامه است. بدیهی است که در تعقیب رویکرد اخیر، بخش فرهنگ به خودی خود، پیوندی سیستمی و نقشی هدایتگر برای کل مسیر حرکت توسعه و پیشرفت کشور خواهد یافت و نگاه ابزاری به فرهنگ به‌عنوان تسهیلگر اقدامات عمرانی، فنی، و اقتصادی، جای خود را به رویکردی اصیل و معرفتی به فرهنگ می‌دهد که براساس آن، همه اقدامات عمرانی و اقتصادی و فنی، مستلزم بینش و بنیانی فرهنگی است.

تضاد منافع

هیچ‌گونه تضاد منافی از سوی نویسندگان گزارش نشده است.

حمایت مالی

این مقاله از هیچ‌گونه حمایت مالی از سوی نهادها، سازمان‌ها یا منابع خاصی برخوردار نبوده است.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۹۶

دوره ۱۹، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۵

پایه ۷۴

منابع

ابریشمی‌راد، محمدامین؛ و اسدی اوجاق، نادر (۱۴۰۱). مهم‌ترین علل قابل اجرا نبودن قوانین در نظام حقوقی ایران. دانش حقوق عمومی، ۱۱(۳۵)، ۱۱۹-۱۴۴.

افشاری، عبدالرحمن؛ توسلی رکن‌آبادی، مجید؛ شریفی، سعید (۱۳۹۸). بازشناسی موانع سیاسی تحقق اهداف سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران. سیاست متعالیه، ۷(۲۶)، ۳۳۱-۳۰۹. doi: 10.22034/sm.2019.37740

اکبری، محمدعلی (۱۳۸۱). تجربیاتی از برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران ۱۳۵۷-۱۳۲۰. شورای فرهنگ عمومی. - (۳۳)، ۰-۰. قابل دسترس در: <https://sid.ir/paper/506357/fa>

انصاری، باقر (۱۳۹۹). اصول و فنون قانون‌گذاری؛ تنظیم پیش‌نویس طرح‌ها و لوایح، تنقیح و تدوین قوانین. تهران: انتشارات دادگستر.

آقاسی‌زاده، فتح‌اله؛ غلامی نتاج امیری، سعید (۱۳۹۹). هفتاد سال برنامه‌ریزی در ایران؛ آسیب‌ها و چالش‌ها. تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

باقری میاب، شهلا؛ باقری، محمدرضا (۱۳۹۱). الزامات همسویی نهادهای سیاست‌گذار و اجرایی در فرایند خط‌مشی‌گذاری فرهنگی عفاف و حجاب. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۵(۳)، ۴۵-۳۱. doi: 10.7508/ijcr.2012.19.002

بورديو، پیر (۱۳۹۰). تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی (ترجمه حسن چاوشیان). انتشارات ثالث، چاپ اول.

تراسبی، دیوید (۱۳۹۷). اقتصاد و فرهنگ (ترجمه کاظم فرهادی). تهران: نشر نی.

جانسون، لزی (۱۳۷۸). منتقدان فرهنگ: از متیو آرلوند تاریموند و یلیامز (ترجمه ضیاء موحد). تهران: انتشارات طرح نو.

جلالی موسوی، عاطفه؛ صدیقی، علیرضا (۱۴۰۲). بررسی لایحه برنامه هفتم توسعه: طرح‌های تملک‌داری‌های سرمایه‌ای. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، گزارش مطالعاتی، شماره مسلسل گزارش، ۱۹۲۰۳.

جوهری، فاطمه و جلالی، سیدیا سر. (۱۴۰۰). ناسازه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران، پیشنهاد یک مدل مطالعاتی. فصلنامه مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۲۲(۵۳)، ۲۰۱-۲۲۲.

<https://doi.org/10.22083/jccs.2020.206939.2948>

رویر، لوسین شارل؛ نقش تبریزی، حمید (۱۹۷۳). توصیه‌هایی در باب مفهوم، فلسفه، و سازمان به‌منظور انجام اصلاحات اساسی. تهران: سازمان برنامه‌ویبودجه.

سرخه‌دهی، فاطمه؛ اشتری مهرجردی، اباذر (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی تولید و فرهنگ اقتصادی مولد در برنامه‌های توسعه در راستای تدوین برنامه هفتم توسعه. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۵(۱)، ۳۱-۶۵. <https://doi.org/10.22035/isih.2023.4615.4561>

سیاست‌های کلی برنامه چهارم (۱۳۸۲). قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=37764>
سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری (۱۳۹۷). قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=43578>
سیدمن، استیون (۱۳۸۶). کشاکش آراء در جامعه‌شناسی (ترجمه هادی جلیلی). تهران: نشر نی.

سیروس، داوود؛ صبوری‌نیا، میرزاعلی؛ مرزی‌علمداری، جبرئیل (۱۳۹۰). چالش‌های قانون‌گرایی: اعتبار و پایبندی قانون. پژوهش‌های حقوقی، ۱۰(۱۹)، ۲۰۵-۲۱۶.
https://jlr.sdil.ac.ir/article_39065.html

صالحی امیری، سیدرضا؛ عظیمی دولت‌آبادی، امیر (۱۳۸۷). مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.

صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۹۰). الزامات برنامه‌ریزی مطلوب فرهنگی. برگ فرهنگ، (۲۳)، ۹۷-۸۸.
SID. <https://sid.ir/paper/94141/fa>

قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه. (۱۳۹۶) قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014070>

قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه. (۱۳۸۹) قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/790196>

قانون برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه (۱۳۸۳). قابل دسترسی در https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/94202

قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه. (۱۳۹۶) قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>

قانون برنامه‌ویبودجه، مجلس شورای ملی (۱۳۵۲). قابل دسترسی در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/96917>

کمالی، یحیی (۱۴۰۲). شناسایی و رتبه‌بندی چالش‌های ارزیابی سیاست‌های توسعه در ایران (برنامه پنج‌ساله توسعه). فصلنامه مجلس و راهبرد، ۱۱۵، ۹۱-۱۲۵.

محنت‌فر، یوسف (۱۳۸۳). عوامل مؤثر بر هزینه‌های جاری دولت در ایران (۱۳۸۰-۱۳۳۸). پژوهشنامه اقتصاد کلان، ۴ (۱۵)، ۷۹-۱۰۸.

مرادی برلیان، مهدی؛ تنگستانی، محمدقاسم (۱۴۰۲). الزامات حقوقی تأمین اجرای مؤثر قوانین برنامه توسعه در ایران؛ موردکاوی قانون برنامه ششم توسعه (آموزه‌هایی برای قانون برنامه هفتم توسعه). مجلس و راهبرد، ۱۱۵، ۹۰-۵۹. <https://doi.org/10.22034/mr.2022.5425.5178>

مصطفوی، سیدمحمدحسن (۱۳۹۶). مروری بر برنامه‌های توسعه کشور با تأکید بر برنامه ششم و مقایسه آن‌ها با معیار برخی شاخص‌های مرتبط با اقتصاد اسلامی. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۱۸(۱)، ۸۳-۱۰۳.

معصومی‌راد، رضا؛ مهجور، حمید (۱۴۰۴). ارزیابی سیاست‌های کلی فرهنگی برنامه‌های توسعه در دوره چشم‌انداز ۱۴۰۴. فصلنامه علمی مطالعات راهبردی فرهنگ، ۵(۲)، ۳۶-۹. <https://doi.org/10.22083/scsj.2024.479994.1219>

Belfiore, E. (2004). Auditing culture: The subsidised cultural sector in the New Public Management. *International Journal of Cultural Policy*, 10(2), 183-202. <https://doi.org/10.1080/10286630042000255808>

Gray, C. (2007). Commodification and Instrumentality in Cultural Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 13(2), 203-215. <https://doi.org/10.1080/10286630701342899>

Kuper, A. (2004). *The Social Science Encyclopedia*. London: Routledge.

Matland, R. E. (1995). Synthesizing the Implementation Literature: The Ambiguity-Conflict Model of Policy Implementation. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 5(2), 145-174. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jpart.a037242>

Miller, T., & Yúdice, G. (2002). *Cultural policy*. SAGE Publications Ltd, <https://doi.org/10.4135/9781446217207>

Persson, M., & Sundell, A. (2025). Ideological bias in policy implementation: public opinion and policy outcomes in 43 democracies. *West European Politics*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/01402382.2025.2548607>

Sabbar, S., & Khiyaban, S. H. Z. (2023). Algorithms of Displacement: Emotional and Rhetorical Responses to AI-Driven Job Loss in Digital Public Discourse. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*, 3(4), 1324-1331. <https://doi.org/10.62225/2583049X.2023.3.4.5012>

